

И. Зазюн, О. Коберник, И. Колесникова, В. Сидоренко, Н. Сивачук, О. Титова и др. **Ключевые слова:** мастер-класс, аукцион педагогических идей, проектирование, социоконструкция, постановка цели.

**Akinina N. Methodical bases of preparation and holding a master class in the system of generalization and systematization of advanced teaching practices**

**Annotation.** The main modern forms of the organization and conduct of workshops are describing in article. The workshop is an effective form of generalization, most perspective way for transfer experience, receiving of pedagogical skills. Modern researchers (I. Zyazyun, A. Kobernik, I. Kolesnykova, V. Sidorenko, N. Syvachuk, A. Titovect.) have proved of workshops' effective impacts on the development of professional skills of future teachers.  
**Key words:** workshop, auction of pedagogical ideas, planning, goal setting, social construction

**БАГІНСЬКА О.,**  
Національний педагогічний університет  
імені М.П. Драгоманова,  
м.Київ

УДК 378.124:159.9

### **ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ТА САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ**

Суттєвою особливістю початку нового тисячоліття стало надання пріоритету людським ресурсам перед матеріальними і фінансовими. Людство наблизилося до усвідомлення проблеми між екстенсивним ростом і необхідністю принципово нового типу життєустрою, заснованого на розвитку і реалізації власного потенціалу людських здібностей, знань, творчих інновацій. Один з підходів до вирішення цієї проблеми співвідноситься з культурою усвідомлення і подолання протиріч між людиною й організацією. Самореалізація особистості у різних сферах діяльності, як умова поступального розвитку людства, збагачує об'єктивний і суб'єктивний зміст її життя. Усвідомлення творчих зусиль є надійним критерієм успішної самореалізації особистості. Саме тому виникає потреба у виявленні психологічних особливостей соціального пізнання й особистісної самореалізації фахівців різних сфер, основним механізмом яких є рефлексія.

Рефлексивний аспект у розвитку професійно-творчої майстерності є системоутворюючим. Тому саме цей аспект забезпечує оптимальне взаємоузгодження усіх виділених акмеологічних аспектів розвитку людини. Рефлексія це властивість психічної організації людини, що лежить в основі диференціації людської свідомості та самосвідомості й у цьому сенсі властива кожному індивідууму, а становлення здатності до рефлексії, що відбувається в онтогенезі та життєвому шляху людини, обумовлено процесами соціалізації, професіоналізації й індивідуалізації особистості.

Конкретні моменти життєвого шляху, як об'єктивована активність, завжди зіставляються з палітрою внутрішніх цінностей особистості, ідеалів її самосвідомості. Так формуються суперечливі уявлення про зв'язки між сущим і належним. У більш широкому плані це є розбіжність між особистою обмеженістю й універсальними можливостями родової сутності людини. У процесі самореалізації позначені розбіжності можуть здобувати характер конкретних особистісних протиріч: між тенденціями особистості до прийняття заданих ззовні імперативів, норм, правил і тенденціями до самостійних творчих відносин; ситуаційними, мінливими та сутнісними стійкими відносинами особистості, що задають її якісну визначеність; внутрішньою активністю в ідеальному плані та необхідністю діючої практичної самореалізації; логікою розвитку життєвого шляху, обумовленою об'єктивними обставинами життя, і здатністю суб'єкта, опановуючи собою, керувати цією логікою; необхідними способами самоорганізації і здійснення суб'єктом своїх відносин з дійсністю і сформованими способами самоорганізації та самореалізації [1, 47–49]. Накопичення протиріч може перейти в нову якість життя – кризу, що характеризується практично повною зупинкою процесу самореалізації. Головною ознакою кризи є зміна всієї системи відносин особистості у бік їхнього обмеження, спрощення, деградації.

Необхідність зміни відносин особистості може визначатися соціумом. Зокрема, прикладом такої соціальної обумовленості є втрата роботи і необхідність зміни професії внаслідок звільнення, скорочення. Ситуації втрати роботи припускають перетворення сформованих відносин, самовизначення щодо мінливих умов самореалізації. Центральним механізмом самосвідомості в ситуації самовизначення особистості є рефлексія. Ситуація самовизначення включає: виникнення невизначеності та її фіксація спочатку як ускладнення, потім як проблеми, перші стихійні спроби її вирішення, подолання проблемності на значеннєвому й «об'єктивованому» рівні. Механізмом рефлексії, виходячи з індивідуально-значеннєвого розуміння, є переосмислення різних компонентів проблемно-конфліктної ситуації.

Під самовизначенням у рефлексивній психології розуміється ідентифікація суб'єктом однієї з альтернатив, що з'являється в його свідомості. Процес самовизначення опосередковується функціонуванням різних видів рефлексії. Ситуативна рефлексія забезпечує пошук особистістю в самій собі мобілізуючих факторів для подолання проблемно-конфліктного тупика. Ретроспективна рефлексія забезпечує аналіз особистістю свого досвіду з метою актуалізації компонентів, що можуть мати відношення до пережитої кризи і до різних потенційних способів самоздійснення особистості. Завдяки перспективній рефлексії створюються нові напрямки пошуку виходу з кризи. Перспективна рефлексія реалізується через здійснення двох своїх функцій – самовизначення та проблематизації [2].

Проблематизація здійснюється через спроби розуміння протиріч і невизначеності, що заважають самоактуалізації та реалізації активності суб'єкта з позиції, яку він зайняв, у результаті самовизначення. Перебуваючи у певній позиції, суб'єкт може усвідомити тільки ті фрагменти ситуації, які йому доступні з цієї позиції. Ці протиріччя можна перебороти, склавши нарис, ескіз подальших пошуків. Рефлексування

розвивається шляхом залучення усе більшого числа різних параметрів і комунікативної рефлексії, поряд із предметною й особистісною. Комунікативна рефлексія забезпечує актуалізацію та генерацію смислів через комунікацію з партнерами і з культурою в цілому [3]. Актуалізація та генерація смислів різного рівня призводить до розгляду вищих особистісних смислів, включаючи і сенс життя, до необхідності їхнього уточнення чи породження нових. Подолання конфліктності як необхідний етап реалізації самовизначення пов'язаний з виходом у більш широкий значеннєвий контекст розумового перетворення ситуації.

Смисл – це цінність і одночасно переживання цієї цінності в процесі її вироблення, присвоєння чи здійснення. У процесі самовизначення особистість породжує смисл, керуючись не тільки суб'єктивними мотивами, але й з огляду на свої реальні досягнення, можливості, перспективи. Саме адекватність знову побудованих значеннєвих основ життєдіяльності значною мірою визначає ступінь продуктивності всього процесу самореалізації. З іншого боку – об'єктивація знайдених значеннєвих шляхів реалізації активності в різних формах. Форми та способи об'єктивації створюються шляхом опосередкованої особистісною рефлексією взаємодії особистісних смислів й інших вищих смислів об'єктивної реальності. Умови, обставини та інші параметри об'єктивної реальності за допомогою конструктивної рефлексії перетворюються в особистісні моделі, концепції й інші можливі форми опосередкування активності. Такими, що найбільш часто зустрічаються, способами здійснення самовизначення є: вироблення, прийняття та реалізація особистістю своєї соціально-психологічної позиції [4].

Найважливішою характеристикою позиції є протиріччя, які в результаті прийняття особистістю тієї чи іншої позиції можуть або загострюватися, або згладжуватися. Позиція характеризується способом розв'язання протиріч, що показує: здатність особистості поєднати свої індивідуально-психологічні, вікові, статусні можливості, особливості та домагання з умовами життя. Коли основні відносини особистості відповідають суб'єктивним способам її самореалізації, то така позиція характеризується гармонійністю та цілеспрямованістю. Позиція ж, побудована на не пов'язаних між собою відносинах і способах їхньої реалізації, не відповідних цим відносинам, дуже швидко призводить до загострення протиріч і в кінцевому рахунку – до нової кризи [5].

Проблема самореалізації викладачів у професійній діяльності розглядається нами як проблема становлення їхньої соціально-психологічної позиції, сформованої не лише в процесі практичної діяльності та спілкування, але й у процесі соціального пізнання та самопізнання особистості. Соціально-психологічна позиція особистості – своєрідна програма її самореалізації, що визначає спрямованість і способи її дій у різних ситуаціях професійної діяльності та службової взаємодії [4].

Механізмами внутрішньої суб'єктної активності, що опосередковують становлення соціально-психологічної позиції особистості, є ідентифікація та рефлексія. Ідентифікація та рефлексія утворюють загальний механізм активності суб'єкта в процесах пізнання, діяльності та спілкування. Предметна конкретизація рамки даного дослідження вимагає доповнити проведений аналіз характеристикою деяких умов самореалізації особистості в сфері державної служби, освітянському процесі. Міркуючи про компетенцію державних службовців, Й. Дрор висловлює свою думку про те, які функції вони мають узяти на себе, щоб успішно впоратися з новими складними задачами та прокласти шлях у майбутнє: втручатися в історичні процеси з метою зменшення імовірності того, що відбудеться «погане», і збільшуючи шанси «гарного»; збуджувати еволюційно-творчі процеси в суспільстві, а не так званий статичний «стійкий розвиток»; активно здійснювати соціальне будівництво відповідно до нових умов і цінностей; приймати рішення, що визначають подальший розвиток і майбутнє суспільства, використовуючи при цьому теорію імовірності; діяти в усе більш складних, часом незвичайних умовах; робити твердий, а часом, можливо, і трагічний вибір на користь певних цінностей, відкидаючи при цьому інші, котрі в нинішніх умовах і спірні, і нечіткі, і піддаються змінам; мобілізувати усі сили на підтримку неминуче хворобливого конструктивного руйнування, якого не вдається уникнути навіть при найсприятливішому розвитку справ [6].

Педагогічна кар'єра має на увазі рух викладачів у соціально-рольовій ієрархії професійних та організаційних статусів, при якому їхні особистісні властивості та професійні якості забезпечують «наповнення» діяльнісних, інформаційно-комунікативних, правових і матеріальних основ посад, що заміщуються. Професійна і внутрішньорганізаційна кар'єра викладачів виступає зовнішнім, об'єктивованим і порівняним за критеріями професійної та посадової відповідності вираженням їхньої самореалізації.

Автор психологічної концепції професіоналізму А.К.Маркова вказує на доцільність розрізнення кар'єри як професійного росту, сходження людини до вершин професіоналізму, і розуміння кар'єри як посадового просування, заняття певної посади, що забезпечує професійне та соціальне самоствердження людини відповідно до рівня її кваліфікації [7].

У дослідженні професійного менталітету Н.О.Єриної [8] зіставлялися професійна культура фахівців і повсякденний рівень їхньої свідомості – професійна картина світу. Її утворюють три типи колективних уявлень (практичне знання, типажі-стереотипи, імпліцитні правила), основними функціями яких є регуляція поведінки, категоризація, підтримка ідентичності та збереження гомеостазису – стабільності внутрішнього суб'єктивного світу групи, перетворення незрозумілого в звичайне і несуперечливе, що дає змогу групі та людям, що її утворюють, зберігати внутрішній «статус-кво». Знову надходить на службу, прищеплюється в подібних умовах те, що вписується у вже існуючі рамки інтерпретації.

Дослідницька реконструкція змісту професійного менталітету викладачів виявила перевагу колективної засади над індивідуальною, пристосувальної активності над перетворюючою, орієнтацію на встановлення особистих відносин на будь-якому рівні, перевагу залагоджувальної функції (особисті розпорядження конкретних осіб мають більшу вагу, ніж вимоги діяльності). Виявлено також розбіжність в уявленнях про особистісні особливості професіонала і типового фахівця, що обіймає керівну посаду.

Професіоналу приписуються такі моральні якості, як чесність, порядність, відповідальність, що утворюють особливий моральний кодекс поведінки, а також наявність комунікативної компетентності.

Самореалізація – це форма активності особистості як суб'єкта соціального пізнання, спілкування та творчої діяльності. Рефлексивність самореалізації пов'язана з проблемами самоідентифікації, самоорганізації, індивідуалізації (творчої унікалізації) особистості. Міра активності людини як суб'єкта творчої внутрішньої діяльності є показником духовності індивідуальності та виявляється в поведінці та діяльності людини у вигляді продуктів творчості, що мають цінності для суспільства (самореалізація у формі культуралізації) [9]. Іншим виміром активності можуть служити вчинки людини (цивільного, трудового, комунікативного характеру). В них особистість виявляє себе організатором і перетворювачем навколишнього соціального середовища, що створює нові обставини життя (самореалізація у формі соціальної творчості). Зв'язок активної внутрішньої роботи та її зовнішнього втілення у вчинках, у саморозкритті, у «дійсному вкладанні у внутрішній світ інших людей» (самореалізація у формі персоналізації) є глибинною властивістю індивідуальності особистості, яка творить себе зсередини.

Самореалізація, що розуміється як здійснення індивідуальних і особистісних можливостей «Я» за допомогою власних зусиль і співорганізації діяльності з іншими людьми [9, 83], постає найважливішим критерієм оцінної системи психічної діяльності людини, відіграючи визначальну роль на усьому життєвому шляху особистості. Критерій самореалізації відбиває, з одного боку, задоволеність суспільства особистістю, оскільки реально потрібними виявляються в першу чергу раціонально підтримувані та морально прийнятні можливості «Я». У цьому виявляє себе соціально обумовлений аспект існування людини. З іншого боку, критерій самореалізації має внутрішню обумовленість розумінням й оцінкою особистістю тих чи інших соціальних умов стосовно себе [10]. Людина може реалізувати свою «замість», оскільки здатна усвідомлювати свою цінність і, піднімаючись над обставинами, формувати власні задуми, цілі та плани діяльності, враховувати реальну ситуацію та передбачати її віддалені наслідки [11]. Концентрованим утіленням цієї здатності є творче мислення особистості, а його інтегративною функцією – рефлексія.

Самореалізацію необхідно розглядати в соціальному, соціально-психологічному контексті, а не відокремлено, як винятково оригінальну, інновативну сторону індивідуального життя людини. Для нашого дослідження характерний соціально-психологічний контекст, що створює можливість розгляду рефлексивно-психологічних особливостей самореалізації як процесу та механізму мислення та поведінки людей – викладачів, чий менталітет формується як менталітет групи інституціонального рівня управління.

Механізми самоідентифікації та рефлексії на досвідомому й усвідомленому рівнях інтегрують необхідний життєвий досвід з цільовими інтенціями самореалізації особистості в соціумі, взаємообумовлюючи складний діалектичний характер становлення «ядерного» та «рамкового» компонентів індивідуальності особистості. Цілісним образом використаних концептуальних (понятійних) конструктів, що розкривають діалектику взаємообумовленості процесів самореалізації особистості та становлення її індивідуальності в соціумі, є пропонує нами рефлексивно-акмеологічна модель самореалізації викладачів. Модель являє собою варіант узгодження визначених у процесі теоретичного аналізу аспектів, які характеризують досліджувану проблему реалізації професійно-творчого потенціалу особистості. Базовими категоріями такого узгодження для нас постають пізнання, діяльність і суб'єктна активність особистості, а центральними поняттями: рефлексія, особистість, самореалізація.

Базисними особистісними регуляторами формування соціально-психологічної позиції особистості є механізми соціального пізнання – ідентифікація та рефлексія. Перетворення соціально-психологічної позиції особистості засобами самоідентифікації та рефлексії сприяє розвитку її самосвідомості, визначенню та реалізації прийнятних способів самоствердження в значущих для неї ролях, росту соціального визнання й успішній кар'єрі.

Проблеми самореалізації в рефлексивній акмеології розглядаються як проблеми формування (самокультивування) суб'єктом ідентичності своєї особистості, тобто «мислимої» і «діючої» моделей її «Я» - індивідуальної картини себе та світу й усвідомленої соціально-психологічної позиції, і прийнятих, виходячи з цього, відповідальних рішень про співвіднесення «належного» та «сущого», «знаного» та «реалізованого» суб'єктом на основі рефлексивного акмеологічного критерію самореалізації, що поєднує соціальний та індивідуальний аспекти творчого людського буття.

Отже, вивчення різних механізмів соціального пізнання та самореалізації показує, що кожний з них певною мірою може набувати якості рефлексивності. Рефлексія постає загальним пояснювальним принципом функціонування психічних структур, загальною функціональною ланкою їхнього взаємозв'язку, що і забезпечує їх узгоджену різномірневу «роботу».

Розробка поняття рефлексії як ключової психологічної здібності сучасної людини та динамічної інтенції творчого самоперетворення активності її «Я» критеріальними засобами індивідуальної культури є суттєвим внеском вчених у психологічну скарбницю людинознавства. Даний феномен має суб'єктно-акмеологічну соціально-культурну природу, передумовними особливостями розвитку якої є: а) комутативність – взаємозв'язок будь-яких інформаційних джерел, значущих для формування індивідуально-значеннєвого простору суб'єктів; б) адекватність – відповідність (тотожність, еквівалентність, подібність) значеннєвих одиниць, що відтворюються, взаємовіддзеркалювання інтерсуб'єктного простору, індивідуально-значеннєвого простору суб'єктів; в) поліфонічність – відкритість інтерсуб'єктного простору розвитку як можливості «спадкування» культур індивідуально-значеннєвих просторів суб'єктів і співтворчого перетворення суб'єктивних внесків кожного «Я»; г) знаряддєвість – культурний та історичний контекст ідентифікації та конструювання засобів-ідентифікаторів реалізації професійно-творчої активності суб'єктів; д) дискурсивність – динамічність співорганізації творчого мислення особистості та різних форм самореалізації особистості як соціального суб'єкта; е) акцидентність – актуальна внутрішня межа значеннєвого простору змістовної

доступності особистості для суб'єктного „саморозпредмечування”; ж) темпоральність – проактивність суб'єкта в історичному, соціальному внутрішньому часі свого життя, його налаштованість на зміни.

Проведений теоретичний аналіз дає змогу усвідомити й узагальнити найбільш істотні, на наш погляд, сторони досліджуваної проблеми, а також став основою для постановки та рішення задач конструювання теоретичних модельних побудов. Цілісним представленням використаних концептуальних (понятійних) конструктів є пропонована нами рефлексивно-акмеологічна модель самореалізації викладачів. Модель являє собою варіант узгодження визначених у процесі теоретичного аналізу аспектів, що характеризують досліджувану проблему реалізації професійно-творчого потенціалу особистості. Вихідною теоретичною абстракцією є: а) чотирирівнева концептуальна модель дискурсивного мислення, розроблена І.М.Семеновим, верифікована в циклі експериментальних досліджень його школи; б) доповнена параметрами рефлексивності формування особистістю своєї ідентичності в зв'язку з проблемами самореалізації статусна модель Дж.Марсія.

Вихідним посиланням проведеного аналізу з'явилася взаємообумовленість соціальної та культурної природи особистості, що дозволяє розглядати особистісну самореалізацію як загальну підставу для прояву та свідомого використання суб'єктом рефлексії деяких рефлексивних і соціально-психологічних особливостей своєї природи як можливостей саморозвитку. Таке посилання також дає змогу визначити предмет – досліджувані рефлексивні та соціально-психологічні особливості особистісної самореалізації як різноманітні характеристики способів створення суб'єктами особистісно-обумовленого середовища культурного контексту свого професійно-творчого розвитку.

#### **Література**

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская – М.: Мысль, 1991. – 229 с.
2. Щедровицкий Г.П. Коммуникация, деятельность, рефлексия / Г.П.Щедровицкий // Исследование речемыслительной деятельности. – Психология. Вып. III – Алма-Ата: Изд-во Казахского пед. ин-та, 1974. – С. 12–28.
3. Яблонська Т. М. Розвиток здатності до рефлексії в професійному становленні особистості вчителя початкових класів./ Т. М. Яблонська – К., 2000. – 203 с.
4. Шевченко Г.Г. Методологічні проблеми формування творчої особистості викладача у вищому військовому закладі./ Г.Г. Шевченко // Педагогіка і психологія. – 1996. – №4. – С. 186–192.
5. Соціально-психологічне вивчення, прогнозування, корекція поведінки викладачів / [ За ред. Ю.М.Доленко.] – Київ: НДМЦ СПС ЗС України, 1999. – 79 с.
6. Дрор И. Кадровый потенциал 21 века. / И. Дрор // Государственная служба. Кадровый потенциал на рубеже веков. Зарубежный опыт. Реферативный бюллетень. – М.: Изд-во РАГС, 1998 – №3 (23). – С. 5–9.
7. Маркова А.К. Психология профессионализма. / А.К.Маркова – М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 308 с.
8. Ерина Н.А. Психологические особенности профессионального менталитета государственных служащих: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.05./ Н.А. Ерина – М, 1997. – 24 с.
9. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение. / Н.С.Пряжников – М.: МПСИ; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 165 с.
10. Асеев В. Г. Личность и значимость побуждений./ В. Г.Асеев – М.: ИПРАН, 1993. – 223 с.
11. Абульханова-Славская К.А. Мировоззренческий смысл и научное значение категории субъекта / Российский менталитет: вопросы психологической теории и практики. [Под ред. К.А.Абульхановой и др.] / К.А. Абульханова-Славская – М.: Институт психологии РАН, 1997. – С. 56–74.

#### **Багинська О. Психологічні особливості професійної самореалізації та самовдосконалення викладача вищого навчального закладу**

**Анотація.** Вивчено основні напрямки дослідження проблеми рефлексивності соціального пізнання та самореалізації особистості, виявлено професійно-групові особливості формування соціально-психологічної позиції сучасної особистості викладача вищого навчального закладу. Описано концептуальну рефлексивно-акмеологічну модель самореалізації викладача вищого навчального закладу. **Ключові слова:** Самореалізація, рефлексія, проблематизація, самоактуалізація, рефлексивно-акмеологічна модель.

#### **Багинская О. Психологические особенности профессиональной самореализации и самосовершенствования преподавателя высшей школы**

**Аннотация.** Изучены основные направления исследования проблемы рефлексивности социального познания и самореализации личности, обнаружено профессионально-групповые особенности формирования социально-психологической позиции современной личности преподавателя высшего учебного заведения. Описана концептуальная рефлексивно-акмеологичну модель самореализации преподавателя высшего учебного заведения. **Ключевые слова:** Самореализация, рефлексия, проблематизация, самоактуализация, рефлексивно-акмеологическая модель.

#### **Bahinska O. Psychological peculiarities of professional self-realization and self-improvement of lecturer in higher educational establishment**

**Annotation.** Basic directions of research of problem of reflection of social cognition and self-realization of personality are studied, to discover professionally group features of forming of socialpsychological position of modern personality of teacher of higher educational establishment. The conceptual reфлексивно-акмеологичну model of self-realization of teacher of higher educational establishment is described. **Key words:** Selfrealization, reflection, problematizaciya, samoaktualizaciya, reфлексивно-акмеологична model.